

Verboden kringen

Een onderzoek naar verschillende verboden kringen geïnspireerd op onderzoek bij RAZU

Door Mikkie Rood

Dit onderzoek bij het Regionaal Archief Zuid-Utrecht (RAZU) staat in het teken van ‘verboden kringen’. Deze term komt voor als een geografisch fenomeen in teksten over Fort bij Vechten, het fort in Bunnik waarin het Waterliniemuseum is gevestigd. Het eerste deel van dit onderzoek richt zich op de betekenis van de verboden kringen van het fort.

In dit onderzoek wordt de term ‘verboden kringen’ ook gebruikt als aanleiding om naar meer sociale zaken te kijken. Wat vinden we als we op zoek gaan naar ‘verboden kringen’ in de samenleving? In het Regionaal Archief Zuid-Utrecht wordt het strafregister van Wijk bij Duurstede bewaard. Hierin zijn drie boeken te vinden waarin alle straffen staan geregistreerd die tussen 1637 en 1810 aan mensen in de stad zijn opgelegd. Het tweede deel van dit onderzoek behandelt de straffen die in het strafregister worden vermeld en werpt daarmee licht op hoe men vroeger dacht over misdaden en hoe mensen vervolgens werden veroordeeld tot sociale uitsluiting. Het derde deel van dit onderzoek richt zich op hoe zelfs de adellijke familie Van Reede, die woonde op Kasteel Amerongen, verstrikt kon raken in ‘verboden kringen’ als gevolg van veranderingen in de geopolitieke situatie in Nederland.

Drie verboden kringen

De eerste verboden kringen die we bespreken, zijn de geografische verborgen kringen zoals die van Fort bij Vechten. Voor een fort met een verdedigingsfunctie, is het belangrijk dat er een open ruimte is rond het fort. Deze ruimte is nodig om ver rond het fort te kunnen kijken om zo de vijand van veraf te kunnen spotten, en de ruimte te hebben om de aanval op de vijand in te kunnen zetten door vrij schot te hebben. Het zijn deze open ruimtes waarin de verboden kringen zijn ontstaan. Aan het eind van de achttiende eeuw zijn door de Staten van Holland de eerste officiële regels vastgelegd die het bouwen rondom verdedigingswerken aan banden legde.¹ Er mochten geen bomen geplant of gebouwen worden neergezet in een straal van 227 meter rond een fortificatie. Nadat de Franse overname van Nederland in 1814 voorbij was, werd in hetzelfde jaar een nieuwe wet aangenomen die het beslag van het leger op de gebieden rond vestigingswerken flink uitbreidde.² In deze wet stond dat alle gebouwen die zich in de straal van ongeveer een kilometer rondom een verdedigingswerk bevonden, vernietigd konden worden wanneer het leger dit nodig achtte, zonder dat eigenaars hiervoor gecompenseerd hoefden te worden. Deze wet stuitte op veel kritiek omdat er veel onduidelijkheid heerste over wat precies als verdedigingswerk werd gerekend.³ Ook was het niet duidelijk wat er gebeurde wanneer er nieuw vestingwerk gebouwd werd, en bestaande gebouwen daarna ineens binnen een kilometer van het fort stonden. De wet uit 1814 heeft daarom nooit veel navolging gekend. In 1853 werd deze wet vervangen door een duidelijkere wet die de verboden kringen rondom vestingen officieel maakte.⁴

In deze nieuwe wet worden de verboden kringen aangekondigd als lijnen rond de buitengrenzen van vestigingswerken. Het zijn drie hemelsbrede cirkels met een straal van respectievelijk 300, 600 en 1000 meter rondom het fort waarbinnen verschillende restricties golden.⁵ Binnen de twee kleinste kringen mocht enkel met toestemming van het Ministerie van Oorlog gebouwd worden. Binnen de kleinste kring mochten dit alleen houten schuurtjes

¹ Anne Visser, "De verboden kringen," *Alert, Bulletin St. Mil. Erfgoed* 3(2001)1: 49, <https://www.kenniscentrumwaterlinies.nl/collectie/documenten/detail/801e51bf-262b-0c32-bdf9-f7f2e42bb2d4/media/dde5e5bc-306d-b950-5847-c29462acdb83?mode=detail&view=horizontal&q=verboden%20kringen&rows=1&page=1> (geraadpleegd maandag 4 september 2023)

² Visser, "De verboden Kringen," 50.

³ Visser, "De verboden Kringen," 50.

⁴ Visser, "De verboden Kringen," 50.

⁵ Wet N°128 (21 december, 1853): 3, <https://www.kenniscentrumwaterlinies.nl/collectie/documenten/detail/ef91f6cd-edd8-89d0-1c69-370379a0fd4> (geraadpleegd 4 september 2023).

en lage stenen muurtjes zijn. In de middelbare kring mochten ook huizen worden gebouwd, mits deze huizen van hout waren. De huizen mochten wel een stenen ondergrond en schoorsteen hebben. Voor bouwen in de grootste kring was geen vergunning nodig, maar wel voor het aanleggen van wegen. De meest ingrijpende regel bleef bestaan. In artikel 29 staat dat alles wat zich binnen deze verboden kringen bevond “op last van den militairen kommandant weggeruimd mag worden”.⁶ In tegenstelling tot de vorige wet, werd er besloten dat er nu wel schadevergoedingen werden gegeven als de eigendommen werden vernield. Hiervoor was het belangrijk dat alles wat zich binnen de verboden kringen bevond, goed werd bijgehouden. Zo wist het ministerie van Oorlog precies waar ze rekening mee moesten houden wanneer er beroep werd gedaan op de wet.

In het archief vinden we een lijst uit 1913 tot 1915 waarop dit allemaal genoteerd staat.⁷ Deze lijst is niet per kring en fort opgemaakt, maar met een kadaster en sectienummers. Het is hierdoor lastig te achterhalen wat precies binnen de verschillende kringen valt. Wel zien we dat alles is genoteerd. Waar zich een weg, weiland of berm bevindt. Er wordt ook nauwkeurig onderscheid gemaakt tussen een tuin, boomgaard, erf of ‘terrein tot vermaak’. De namen van de grondeigenaren waren voor de schadevergoedingen belangrijk om te vermelden. Maar ook zonder daadwerkelijk het gebied van de verboden kringen toe te eigenen, vonden er schadevergoedingen plaats. Zo bezit RAZU correspondentie van de familie De Wijkerslooth de Weerdesteyn met het ministerie van Oorlog uit 1929 waarin een schadevergoeding van duizend gulden werd toegekend omdat zij land bezaten in een verboden kring, en dit hen veel beperkingen opleverde.⁸ Zulke frustraties zijn ook te lezen in krantenartikelen uit die tijd. In 1924 werd er in de Tweede Kamer geklaagd over de restricties die landbouwers binnen verboden kringen ondervinden doordat ze telkens toestemming moesten vragen alvorens zij iets aan hun land konden veranderen.⁹ Dezelfde klacht leverde de burgemeester van Jutphaas namens landbouwers uit de buurt tijdens een bijeenkomst

⁶ Wet N°128, 11.

⁷ Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Wijk bij Duurstede. Toegang 206 Gemeentebestuur Bunnik 1811-1964, inv.nr. 2620.

⁸ Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Wijk bij Duurstede. Toegang 386 Familie De Wijkerslooth de Weerdesteyn 1418-1939, inv. nr. 1753.

⁹ Het Nieuws, 1924; p. 340, <https://proxy.archieven.nl/74/08375E02E960470D9782B17A7F56A27D> (geraadpleegd via Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Wijk bij Duurstede op 18 september 2023).

over de kringenwet in Utrecht in 1930.¹⁰ Als reactie wees het ministerie telkens op het belang van de verdedigingswerken en de rol die het gebied daaromheen speelde.

De verboden kringen hebben veel invloed gehad op de ontwikkeling van de stad Utrecht. In 1924 zijn enkele houten huisjes gebouwd binnen de middelste kring van 600 meter rond Fort bij Vechten. Deze mensen wisten dat wanneer er oorlog uitbrak, zij hun huis eventueel zouden moeten verlaten. Deze enkele huizen werden goedgekeurd door het ministerie. Maar toen er in de jaren dertig een plan was voor een uitbreiding van de stad in oostelijke richting, werd dit niet doorgezet omdat deze wijk zou overlappen met de verboden kringen van Fort bij Vechten en Fort 't Hemeltje, dat boven Houten ligt.¹¹ Uiteindelijk zijn de forten nooit als actieve verdedigingswerken ingezet, en zijn de verboden kringen daarom ook nooit ontruimd.

Verboden kringen in de stad

RAZU heeft als één van haar functies het bewaren en beheren van officiële documenten van stadsbesturen. Deze documenten gaan vele eeuwen terug, één daarvan is het straffenregister van Wijk bij Duurstede. Dit zijn boeken waarin alle straffen geregistreerd staan die tussen 1637 en 1810 zijn uitgedeeld in de stad. Het was belangrijk dat de straffen nauwkeurig werden bijgehouden omdat mensen vaak meerdere vergrijpen pleegden, en hun eerdere straffen moesten dan wel teruggevonden kunnen worden. Door te lezen over de misdaden van vroeger leren we meer over de mensen die voor verschillende redenen uit de samenleving werden verstoten en tot 'verboden kringen' gerekend werden. Er is in het register een onderscheid tussen criminele sententies (strafzaken) en civiele sententies. Civiele rechtszaken betroffen onenigheden tussen burgers, zoals disputen over geld.¹² Criminele zaken gingen tussen het gerecht, bewaarders van de wet, en de misdadiger,

¹⁰ De Vijfheerenlanden, 1930-02-19; p. 2, <https://proxy.archieven.nl/74/08375E02E960470D9782B17A7F56A27D> (geraadpleegd via Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Wijk bij Duurstede op 18 september 2023).

¹¹ Het Nieuws, 1933; p. 192, <https://proxy.archieven.nl/74/141998496DA94234BE908811B44820CB> (geraadpleegd via Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Wijk bij Duurstede op 18 september 2023).

¹² Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Wijk bij Duurstede. Toegang 067 Stadsgerecht Wijk bij Duurstede 1546-1811, 'Inleiding' <https://proxy.archieven.nl/74/97C0AA120E1C4F8F91FBC674D6250FE1> (geraadpleegd 11 september 2023)

degene die de wet overtreden zou hebben. We focussen ons op de wetovertreders om te zien welke vergrijpen er werden veroordeeld. De straffen die worden uitgelicht springen in het oog omdat we vandaag de dag met andere ogen naar de omstandigheden van deze mensen kijken.

Een straf die we tegenkomen is uit 1637.¹³ Twee jonge vrouwen bekennen dat ze slaapmateriaal hebben gestolen. Hiervoor moesten ze een half uur op de schandpaal staan en werden ze verbannen uit Wijk bij Duurstede. Het feit dat ze werden verbannen is een straf die we nog veel vaker terug zien komen. Eén van de vrouwen, Catherina Hendricks, kwam uit Duitsland. Dat mensen de Duitse grens overstaken om in Nederland een bestaan op te bouwen zien we ook bij Anna Dorothe en haar reisgenoten, die in werden 1638 opgepakt . Weduwe Anna reisde samen met drie andere Duitse weduwen door Nederland. De misdaad van Anna was dat ze met de kinderen van de andere vrouwen bedelde alsof het haar eigen kinderen waren. Hiervoor werd ze “aan de kaak gesteld”, een andere term voor op de schandpaal moeten staan.¹⁴ Daarnaast werd ze verbannen uit Wijk bij Duurstede. Er is niets opgeschreven over de straffen van de andere vrouwen. Het gezelschap van vier vrouwen was dus opvallend genoeg om ze gevangen te nemen, maar alleen Anna werd veroordeeld voor het bedelen onder valse voorwendselen.

Een ander die op een bedriegende wijze bedelde was Peter Francis in 1687.¹⁵ Hij bekende dat hij zonder kousen bedelde, terwijl hij wel kousen bij zich had. Bedelen werd vaak alleen bestraft met verbanning uit de stad. Maar terwijl Peter Francis op zijn rechtszaak wachtte, probeerde hij te ontsnappen uit de Wijkse gevangenis. Dit zorgde ervoor dat hij op het schavot zweepslagen heeft ontvangen, werd gebrandmerkt, en tien jaar in het rasphuis moest zitten. Dit was een gevangenis waarin mannen hout tot poeder moesten raspen, dit werd vervolgens gebruikt voor het maken van verf.¹⁶ Meer algemeen had men het over een werk- of tuchthuis. Uit het register blijkt dat mensen niet snel naar het tuchthuis gestuurd worden. De meesten werden bij hun eerste overtreding van de wet verbannen uit de stad. Als ze hun ballingschap verbraken, dan werd hun straf vergroot. Dit gebeurde bijvoorbeeld

¹³ NL-WbdRAZU. 067, inv.nr. 1.

¹⁴ ‘Achtergrond van 'iets aan de kaak stellen,’ IsGeschiedenis, geraadpleegd 11 september 2023, <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/achtergrond-van-iets-aan-de-kaak-stellen>

¹⁵ NL-WbdRAZU. 067, inv.nr. 2.

¹⁶ ‘Wat is een rasphuis? En Wat is een spinhuis?’ Historiek, geraadpleegd op 11 september 2023, <https://historiek.net/wat-is-een-rasphuis-spinhuis/82657/>

bij Grietje Dous.¹⁷ In 1706 werd zij opgepakt omdat ze bedelde. Omdat ze al eerder uit de stad was verbannen, werd ze deze keer veroordeeld tot twee jaar tuchthuis bovenop een levenslange verbanning. Bij haar straf werd specifiek benoemd dat ze bedelde met landlopers. Deze term zien we vaker terug komen. Zo worden in 1649 twee mannen en twee vrouwen veroordeeld omdat ze landlopers zijn en hiervoor uit de stad verbannen, evenals Femmetje Claes en Lambert van der Vinne in 1693.

Landlopers waren mensen zonder vast adres, waardoor zij permanent rondreisden. Dit kon heel veel verschillende redenen hebben. Veel mensen hadden een reizend beroep, zoals stoelenmatter of scharenslijper. Voor dit soort diensten was niet genoeg vraag binnen één dorp of stad, dus reisden deze mensen rond om genoeg geld te verdienen.¹⁸ Karrenverkopers werden als landlopers gezien, mensen die met karren rondreisden van waaruit zij spullen verkochten. Hetzelfde gold voor rondreizende zangers en toneelspelers. Ook gedeserteerde soldaten eindigden vaak als landloper, omdat ze op de vlucht moesten voor hun keuze om hun dienst niet te voltooien. Maar velen werden gedwongen tot een rondreizend bestaan door armoede.¹⁹ Zij trokken van stad naar stad om te bedelen, tijdelijk werk te verrichten of in de hoop dat ze in de volgende stad een nieuwe start konden maken. Landlopen, het leven zonder vast adres, was bij wet verboden. Deze mensen werden dus vaak opgepakt en verbannen. Het was argwaan voor de vreemdelingen wat landloperij verboden maakte.²⁰ Men wist van tevoren niet met welke redenen mensen naar de stad kwamen. Het konden welwillende armen of eerlijke verkopers zijn, maar ook bandieten die met een smoes de stad binnen wilden komen om overvallen te plegen. Dit maakte de landlopers bij voorbaat gevaarlijk en was reden om ze uit de stad te weren. In het straffenregister staat nog een andere groep mensen die als landlopers werden gezien en als groep zo snel mogelijk werden verbannen uit de stad. In de registers worden zij aangeduid als 'heidenen'. Dit blijkt een term voor zigeuners te zijn. Zij waren de enige groep waarvan de hele levenswijze als illegaal werd

¹⁷ NL-WbdRAZU. 067, inv.nr. 2.

¹⁸ Florike Egmond, "Zwerfers, bedelaars en bandieten in de zeventiende en achttiende eeuw," z.p, z.j., 43, <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A2717448/view> (geraadpleegd 12 september 2023).

¹⁹ Hans van de Mortel, *Criminaliteit, rechtspleging en straf in het Hollandse drostambt Heusden, 1615 – 1714* proefschrift aan de Radboud Universiteit Nijmegen, 2005, 151.

²⁰ Van de Mortel, *Criminaliteit*, 151.

gezien voor de wet.²¹ Dit terwijl de stadsbewoners graag gebruik maakten van de zalven, oliën en geneesmiddelen die de reizende zigeuners verkochten.

Men hoefde in de zeventiende- en achttiende eeuw (voor hedendaagse standaarden) weinig kwaad te doen om in ‘verboden kringen’ te belanden en verbannen te worden. Het vergrijp dat verreweg het meest voorkomt in het straffenregister, waarschijnlijk omdat deze ook het onschuldige is, is het bedelen. Meestal leidde dit tot verbanning. Een ander voorbeeld is het hebben van seks buiten het huwelijk. Verschillende vrouwen worden gestraft omdat ze in ‘hoerij’ leven. Het kan hier gaan om vrouwen die als sekswerker werkten om rond te komen, zoals Iffgen Jans in 1638.²² Maar ook ongetrouwde stellen, zoals Lambert van Nunen en Jannetje Andries leven in ‘hoerdom’ en worden hiervoor uit de stad gezet.²³ De achttienjarige Maria wordt in 1798 veroordeeld tot meer dan een jaar in het tuchthuis omdat ze zich ‘meerdere keren in de militaire kazernes bevindt’.²⁴ Ook zijn er vrouwen met kinderen uit buitenechtelijke relaties. Zoals Dirckje Aerts die hiervoor in 1709 is veroordeeld tot levenslange verbanning.²⁵ Zij heeft vier keer in onecht een kind gekregen. Na haar derde kind is ze halfzijdig verlamd geraakt, en een van haar eerste drie kinderen sterft jong. Haar laatste kind krijgt ze na haar verlamming en geeft ze na de geboorte aan een bedelaarster.

Bijna alle straffen eindigen dus in een verbanning uit de Wijk bij Duurstede, of uit de hele omgeving rondom Utrecht. Ook wanneer men eerst tot het tuchthuis werd gestraft, werden ze daarna alsnog verboden terug te keren naar de regio. Daarmee maakte de rechtbank van het gebied in zekere zin een verboden kring voor de veroordeelde. Een gebied waarbinnen de veroordeelden niet meer mochten komen. Dat verbanning een populaire straf was, is toe te schrijven aan het feit dat het een makkelijke en goedkope straf was voor de stad.²⁶ De straf was makkelijk uit te voeren en de stedelingen waren verlost van de ‘problemen’ die de veroordeelden veroorzaakten. Of dat nu een overval was, of bedelen, de stad zag deze op lager wal geraakte mensen het liefst zo snel mogelijk verdwijnen. Het probleem hiervan was echter dat de bannelingen zich enkel verplaatsten naar andere plekken.²⁷ Dit zou kunnen verklaren waarom er onderscheid werd gemaakt tussen een verbanning uit Wijk bij

²¹ Egmond, “Zwervers”, 46.

²² NL-WbdRAZU. 067, inv.nr. 1.

²³ NL-WbdRAZU. 067, inv.nr. 1.

²⁴ NL-WbdRAZU. 067, inv.nr. 3.

²⁵ NL-WbdRAZU. 067, inv.nr. 2.

²⁶ Egmond, “Zwervers”, 46.

²⁷ Van de Mortel, *Criminaliteit*, 197.

Duurstede en verbanning uit 'de stad en lande van Utrecht'. Alleenstaande bedelaars werden vaak enkel uit de stad verbannen, maar wanneer er een groep bedelaars of landlopers werd verbannen, mochten die nergens meer in de regio verblijven. Hetzelfde gold voor mensen die grotere misdaden hadden begaan. Het rechtssysteem was heel regionaal ingericht. Omdat Wijk bij Duurstede stadsrechten had, mochten zij straffen uitdelen, maar omliggende dorpen leverden hun gevangenen uit aan Utrecht om daar veroordeeld te worden.²⁸ Dat Wijk bij Duurstede mensen uit de hele provincie bande, laat zien dat ze rekening hielden met andere plaatsen uit de omgeving. Maar op grotere schaal loste verbanning het probleem niet op, omdat bannelingen naar andere plekken reisden.

In de tijd van de Franse overheersing in Nederland van 1795 tot 1813 heeft Frankrijk gewerkt aan het centraliseren van de rechtspraak.²⁹ Dit betekende dat Wijk bij Duurstede vanaf 1811 geen eigen rechtbank meer had en dat er enkel nog grotere provinciale rechtbanken waren - daarom loopt het straffenregister uit het RAZU loopt tot en met 1810. Het versterken van de centrale macht in Nederland zette voort nadat Napoleon verslagen was. Dit betekende ook dat criminaliteit door armoede meer werd gezien als een landelijk probleem.³⁰ Het volstond niet meer om mensen enkel uit het eigen gebied te verbannen, omdat dit het probleem op nationale schaal niet oploste. In 1818 richtte militair Johannes van den Bosch in opdracht van koning Willem I de Maatschappij van Weldadigheid op.³¹ Mensen die waren veroordeeld voor bedelen en landloperij werden naar Drenthe gestuurd om daar op zogenaamde landbouwkoloniën te werken, zo konden ze bijdragen aan de samenleving evenals hun eigen financiële positie verbeteren. Het betekende bij lange na niet het einde van armoede en bedelarij in Nederland, maar het signaleert wel het begin van de overheid die zich bezig gaat houden met het bestrijden van armoede.

²⁸ NL-WbdRAZU. 067, 'Inleiding'.

²⁹ Maarten van Boven, "Een Nederlandse rechtspraak onder een Franse Koning," *De Moderne Tijd* 30 (2006), 193.

³⁰ Jan Steyaert, '1818 Maarschappij van weldadigheid,' Canon Sociaal Werk, geraadpleegd 18 september 2023, https://www.canonsociaalwerk.eu/nl/details.php?cps=9&canon_id=6.

³¹ Steyaert, 'Maarschappij van weldadigheid'. Website Canon Sociaal Werk.

Verboden kringen in het kasteel

De laatste verboden kringen die we bespreken bevinden zich op een heel ander sociaal niveau dan de kringen van verbannen bedelaars en andere veroordeelden. Hoewel de familie Van Reede, de bewoners van Kasteel Amerongen, zich in de jaren rond 1770 in een benauwde financiële positie bevonden, heeft een leven in armoede nooit boven hun hoofd gehangen.³² Door hun adellijke titels en vele bezittingen hebben ze zich altijd kunnen redden. Toch hebben zij door deze vooraanstaande problemen ook problemen ondervonden, voornamelijk door hun hechte banden met de Oranje familie. Hoe dit zit komt in het laatste deel van het onderzoek naar boven.

We hebben het dus over de familie Van Reede. Het Kasteel Amerongen is in 1557 gekocht van een ruziënde familie door de geridderde Goert van Reede.³³ Goert bekleedde hoge posities in het bestuur van Utrecht. Opvallend is zijn functie als schout, hij was hiermee het hoofd van de rechtbank in Utrecht.³⁴ In deze rol stond hij tegenover dezelfde soort figuren die we later in het straffenregister van Wijk bij Duurstede tegenkomen. Zijn macht ging voorbij aan de Utrechtse grenzen. Hij was ook lid van de Staten-Generaal der Nederlanden, de hoogste bestuurlijke macht in die tijd. Na de dood van Willem van Oranje in 1584 werd hij aangewezen voor een belangrijke diplomatieke reis. Namelijk om de Franse koning Hendrik III te vragen om ook koning van Nederland te worden, door ziekte heeft hij de reis echter nooit kunnen voltooien.³⁵ Dat deze familie tot de hoogste kringen van de Nederlandse adel behoorde blijkt ook uit een ruzie tussen de kleinzoon van Goert en zijn neef. Het was prins Hendrik Fredrik die tussenbeide kwam om de ruzie om het bezit op kasteel Zuylestein op te lossen.³⁶ Deze kleinzoon, ook Goert genaamd - hoewel hij dit later naar het deftigere Godard veranderde-, heeft hoge posities gehad in het leger en hij werd ook lid van de Staten Generaal. Maar het was zijn zoon Godard Adriaan van Reede die de meeste bestuurlijke invloed heeft gehad en daarmee veel voor de koers van het kasteel en zijn latere bewoners betekende.

³² A.J.W Mulder, *Kasteel Amerongen en zijn bewoners*, (Maastricht, N.V Leiter-Nypels, 1949), 134.

Simone Dubois, 'Belle van Zuylen en Kasteel Amerongen' *Kasteel Amerongen Bulletin*, Herfst(1993), 22.

³³ Mulder, *Kasteel Amerongen*, 17.

³⁴ Mulder, *Kasteel Amerongen*, 22.

³⁵ Mulder, *Kasteel Amerongen*, 24.

³⁶ Mulder, *Kasteel Amerongen*, 29.

Godard Adriaan erfde kasteel Amerongen in 1641, bijna een eeuw nadat de eerste van Reede er introk. Als Heer van Amerongen begon hij zijn beroeps carrière als lid van de Staten van Utrecht, maar na 10 jaar werd hij benoemd tot lid van de Staten-Generaal.³⁷ Vanuit die positie heeft hij heel veel diplomatieke taken verricht voor de Nederlanden. Hij onderhandelde bijvoorbeeld voor handelsverdragen en vredesovereenkomsten in Denemarken, Zweden en Polen.³⁸ Ook was hij in 1660 deel van de eerste bespreking tussen Spanje en de Nederlanden na de tachtigjarige oorlog.³⁹ Daar was hij onder andere om de belangen van het Huis van Oranje te behartigen met betrekking tot nog niet nagekomen afspraken uit het Verdrag van Munster. Toen de Nederlandse politieke situatie na 1670 verslechterde, door dreigingen vanuit Engeland en Frankrijk, werd Godard naar verschillende Duitse vorsten gestuurd om hun steun te vragen voor de Nederlanders.⁴⁰ Dat Godard een groot aanhanger van de Oranjes was, blijkt ook uit het feit dat hij zijn rapporten na de benoeming van prins Willem III tot stadhouder altijd persoonlijk naar hem als “Sijn Hoogheit” richt.⁴¹

De belangrijke positie die Godard had, en zijn trouw aan de Oranjes, maakte de familie een belangrijk doelwit toen de Fransen het land binnenvielen in 1672. Het was zijn vrouw Margaretha Turnor die in de veelvoorkomende afwezigheid van haar man Kasteel Amerongen in dertig jaar had verrijkt en verbouwd, zodat het bij hun hoge sociale stand paste.⁴² Het was ook zijn vrouw die naar Amsterdam moest vluchten toen de Fransen in Utrecht aankwamen.⁴³ Godard zat op dat moment in Duitsland. Terwijl Margaretha in Amsterdam is, wordt haar door de Franse koning Lodewijk XIV bevolen om terug te keren naar het kasteel en zich daarmee over te geven aan de Fransen.⁴⁴ Met steun van haar man en de Staten-Generaal volgt ze dit bevel niet op. De gemoederen lopen op, deze afwijzing wordt niet getolereerd door hertog De Luxembourg die in naam van de Franse koning in Nederland opperbevelhebber is. Hij schrijft een brief aan Godard waarin staat dat de hertog in de krant een lijst met namen had gelezen van mensen die de Staten Generaal nog als

³⁷ Mulder, *Kasteel Amerongen*, 37.

³⁸ Mulder, *Kasteel Amerongen*, 38.

³⁹ Mulder, *Kasteel Amerongen*, 39.

⁴⁰ Mulder, *Kasteel Amerongen*, 40.

⁴¹ Mulder, *Kasteel Amerongen*, 41.

⁴² Mulder, *Kasteel Amerongen*, 34.

⁴³ Mulder, *Kasteel Amerongen*, 47.

⁴⁴ Willen Te Slaa, Renger de Bruin, Lodewijk Gerretsen, *Branden of betalen* (Zwolle: WBooks, 2022), 18.

machthebbers zien. Hij schrijft dat het onacceptabel is dat een kasteelheer met zijn positie niet trouw is aan de Franse koning. Wanneer Godard hem niet antwoordt, komt de dreiging dat het kasteel vernietigd wordt als er geen 3000 gulden wordt betaald. Zo werden ook de Van Reedes door de heersende Franse macht tot de 'verboden kringen' veroordeeld. Toch blijft de familie trouw aan de Oranjes en de dreiging van de hertog wordt waargemaakt. Het eeuwenoude kasteel wordt in februari 1673 afgebrand, maar Godard en Margaretha gaven zich niet gewonnen.

Uit brieven van Godard blijkt dat er tijdens de bezetting werd nagedacht over hoe het kasteel weer opgebouwd kon worden.⁴⁵ Toen de Fransen in 1674 uit Utrecht waren verdreven, begon de zesjarige bouw van een nieuw kasteel. Ze kozen ervoor het kasteel niet als het oude Middeleeuwse kasteel te herbouwen, maar voor een nieuw ontwerp in de 'strakke stijl', een late vorm van Hollands Classicisme. Het Hollands Classicisme draait om de pure klassieke vormtaal met strakke orde in zuilen en terughoudende ornamenten. Het was een reactie op de uitbundige renaissance en barokke bouwstijlen die in het buitenland hoogtij vierde. De strakke stijl gaat hier nog verder in en laat vrijwel elke vorm van decoratie achterwege.⁴⁶ Dit was een opvallende keuze: Amerongen is het enige kasteel in Nederland dat zulke sobere architectuur heeft.⁴⁷ Het kan wijzen op de houding van de Van Reedes tegenover de Fransen. Door voor deze sobere Hollandse architectuur te kiezen kan het op geen manier geassocieerd worden met Franse kastelen en hun uitbundige vormtaal.

RAZU heeft verschillende brieven rond de brand en de heropbouw van het kasteel in haar bezit, waaronder een brief van Godard waarin hij aan handlangers vraagt om te onderzoeken hoe het bevel tot de brandstichting precies tot stand is gekomen.⁴⁸ Daarnaast een verklaring van ooggetuigen over de verwoesting van het kasteel en een opmaak van de staat van het kasteel en in hoeverre materialen nog hergebruikt kunnen worden bij de wederopbouw.⁴⁹ Ook bezit het archief een lijst met rekeningen van verschillende bouwlieden van de bouw van het nieuwe kasteel.⁵⁰

⁴⁵ Mulder, *Kasteel Amerongen*, 55.

⁴⁶ Walther Schoonenberg, 'Strakke Stijl', Amsterdam Monumentenstad, geraadpleegd op 22 september 2023, https://www.amsterdam-monumentenstad.nl/database/grachtenboek_tekst.php?id=42

⁴⁷ Te Slaa, *Branden of betalen*, 23.

⁴⁸ Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Wijk bij Duurstede. Toegang 072 Gerechtsbestuur Amerongen, Ginkel en Elst 1591-1812, inv.nr. 248.

⁴⁹ NL-WbdRAZU. 072, inv. nr. 252, 253.

⁵⁰ NL-WbdRAZU. 072, inv. nr. 255.

De trouw aan de Oranjes blijft groot, wanneer Nederland in 1795 opnieuw wordt ingenomen door de Fransen, ditmaal onder leiding van Napoleon, wordt een volgende generatie van de familie opnieuw tot verboden kringen gerekend.⁵¹ Naar voorbeeld van de Oranjes vertrekken ze voor hun veiligheid naar Engeland. Gelijk hetzelfde jaar vertrekken vader en zoons, waarna de zoons het Engelse leger in gaan. Drie jaar later vertrekken ook de vrouwen voor hun veiligheid naar Engeland.

Met het verhaal van de vluchtende adellijke familie Van Reede sluiten we het onderzoek naar de sporen van verboden kringen die we in het archief vinden af. Het onderwerp heeft ons veel verschillende kanten op geleid. We keken naar de totstandkoming van wetten rond verdedigingswerken zoals Fort bij Vechten. Deze bij wet verboden kringen rond het fort hebben veel betekend voor het landschap rond Utrecht. Wanneer er wel huizen werden gebouwd binnen deze kringen was dat niet zonder onzekerheid. De mensen die binnen de verboden kringen woonden, leefden met het idee dat hun huis op last van het leger vernietigd kon worden. We zien hierin verbanden tussen de bewoners van kringwoningen en het lot van de bewoners van Kasteel Amerongen. In tegenstelling tot enkel de dreiging voor de bewoners van de houten huizen is hun kasteel daadwerkelijk verwoest. Niet omdat het kasteel op een geografisch verboden plek stond, maar omdat zij zich in sociale verboden kringen bevonden. Hun band met het Huis van Oranje was een dreiging voor de Franse overheersers. Zij dwongen de familie trouw te zweren aan de Franse koning, en toen dit niet gebeurde straffen ze hen door hun huis af te branden. Het afnemen van hun huis is in die zin een weinig andere straf dan de verbanningsstraf die zoveel voorkomt in het straffenregister van Wijk bij Duurstede. Toch waren de consequenties heel anders. De Van Reede's konden met hun vermogen een nieuw kasteel bouwen. Wanneer je bijvoorbeeld als bedelaar werd verbannen uit de stad en je zo tot verboden kringen werd veroordeeld, was het vrijwel onmogelijk om hier weer uit te komen. Het ontbreken van een huis, het zijn van een landloper, was namelijk overal verboden. Daardoor kon je steeds opnieuw verbannen worden.

Opvallend is de invloed van de Fransen in alle drie de delen van dit onderzoek. Het zijn de Fransen die de eerste wetten voor de verboden kringen opstellen. Het zijn de Fransen die

⁵¹ Mulder, *Kasteel Amerongen*, 138.

een eind maken aan de lokale rechtspraak in Wijk bij Duurstede en het zijn de Fransen die de bewoners van Kasteel Amerongen tot twee keer toe weg van huis jagen. In de drie onderzoeken zien we ook dat er steeds een hogere macht is die bepaalt wie of wat de verboden kringen zijn. Het ministerie van Oorlog had de macht om te bepalen wat er binnen de verboden kringen gebeurde, ook al was dat land niet van hen. Het gerecht had de macht om van de stad een verboden kring te maken, waarin veroordeelden niet meer welkom waren. Daarnaast zijn het de Fransen die de Van Reedes tot verboden kringen veroordeelden omdat ze geen trouw aan hen zwoeren.